

**PELESTARIAN WARISAN SENI BINA MELAYU: TINJAUAN KE ATAS
GUNA SEMULA ISTANA KENANGAN, KUALA KANGSAR, PERAK**

***THE MALAY ARCHITECTURAL HERITAGE SUSTAINABILITY: A REVIEW
ON REUSING OF ISTANA KENANGAN, KUALA KANGSAR, PERAK***

Daeng Haliza Daeng Jamal, Norazlinda Rosdi & Zuliskandar Ramli

Abstrak

Kajian ini bertujuan membincangkan hasil tinjauan ke atas usaha melestarikan seni pertukangan warisan Melayu pada Istana Kenangan, Kuala Kangsar, Perak. Antara kaedah efektif dalam melindungi warisan pertukangan Melayu adalah menerusi pendekatan menggunakan semula bangunan bersejarah. Selain itu, dengan menggunakan semula bangunan bersejarah, secara tidak langsung dapat memanjangkan jangka hayat bangunan. Kaedah kajian yang digunakan ialah kualitatif melalui kajian kepustakaan dan temu bual ke atas 4 orang pakar bidang. Temu bual dianalisis dengan mengalihkannya ke dalam bentuk transkrip dan dipecahkan kepada beberapa tema. Hasil kajian mendapati pendekatan menggunakan semula Istana Kenangan sebagai muzium telah berjaya memelihara teknologi pertukangan warisan Melayu daripada diancam kepupusan. Perubahan fungsinya juga berjaya membuktikan kehebatan teknologi orang Melayu dalam pertukangan dan seni bina. Kajian ini juga menemukan, pendekatan menggunakan semula istana ini juga dapat melindungi teknik dan kaedah pembinaan serta bahan binaan yang digunakan. Di samping itu, perubahan fungsi istana ini dalam masa yang sama juga dapat memanjangkan jangka hayat istana mengikut keperluan kontemporari. Pihak-pihak bertanggungjawab pula di dapati serius dalam memastikan kerja-kerja memulihara dan memelihara istana ini mengikut prosedur yang ditetapkan agar keaslian seni pertukangan tidak diganggu.

Kata kunci: Suaiguna semula bangunan, pelestarian, Istana Kenangan, pertukangan Melayu dan warisan seni bina Melayu

Abstract

This study aims to discuss findings on survey in an effort to sustain Malay heritage craftsmanship of Kenangan Palace (Istana Kenangan), Kuala Kangsar, Perak. Among an effective method in protecting Malay heritage craftsmanship is through the reuse of historic building approach. Apart from that, by reusing the building, it is also capable to expend the lifespan of a historic building indirectly. The study utilises qualitative method through the library research and conducting an interview with four (4) particular field experts. In addition, the interview was analysed by transforming the data into transcript and divided to few themes. It

was found that the reuse of Kenangan Palace (Istana Kenangan) as museum had successfully protect the technology of Malay heritage craftsmanship against disastrous threats. The changes of function had also successfully proven the greatness of Malay technology in craftsmanship and architecture. This study also discovered the reuse approach of historic building enable to preserve the construction technique and method as well as material used. Besides, the changes of this palace function also capable to elongate the palace lifespan inline with the contemporary requisite. The accountable parties showed their seriousness in certifying the palace's conservation and preservation work accordance with the predetermined procedure so that the originality of the craftsmanship been confined.

Keywords: Reusing historic building, sustainability, Kenangan Palace, Malay craftsmanship and Malay architectural heritage

PENGENALAN

Pada zaman masyarakat Melayu tradisional, istana didirikan di sebuah penempatan berhampiran sumber air dan kebiasaannya di pesisir sungai. Selain memberikan sumber air dan makanan, sungai juga menjadi salah satu kawasan bagi aktiviti perdagangan dan jaringan pengangkutan yang penting pada suatu ketika dahulu (Abdul Halim Nasir 2005). Hal ini secara tidak langsung menjadikan istana berfungsi sebagai pintu masuk utama bagi para pedagang sebelum memulakan aktiviti perdagangan di sesebuah negeri. Selain itu, istana juga berperanan sebagai pusat pentadbiran, pertahanan dan intelektual di samping fungsi utamanya sebagai tempat bersemayam sultan seisi keluarga dan kegiatan sosial lain berkaitan adat istiadat diraja. Istana juga melambangkan kedaulatan dan kekuasaan seseorang sultan serta menjadi lambang bagi kerajaannya. Lazimnya pembinaan istana adalah dalam lokasi strategik dan dilengkapi dengan pelbagai kemudahan bersesuaian dengan status sosialnya. Kini, istana Melayu masih lagi terletak di pusat tumpuan utama penempatan.

SENI BINA DAN PERTUKANGAN MELAYU

Umumnya, pertukangan kayu masyarakat Melayu pada masa dahulu berkait rapat dan memenuhi kehendak alam sekitar yang dapat dilihat menerusi rekabentuk sesebuah rumah. Dalam erti kata lain, seni bina yang direka oleh masyarakat Melayu pada masa dahulu telah mengambil contoh hubungan antara alam bina dan manusia. Daripada sudut lain pula, reka bentuk binaan manusia yang dipengaruhi unsur alam sekelilingnya boleh mempengaruhi kehidupan manusia yang tinggal di dalamnya. Hal ini menegaskan bahawa persekitaran yang berhubung dengan bentuk muka bumi adalah sebahagian daripada unsur yang mempengaruhi sesuatu bentuk seni bina warisan pada zaman dahulu. Rupa bentuk seni bina adalah manifestasi manusia terhadap pengaruh persekitaran ruang lingkungannya merangkumi elemen-elemen budaya, alam sekitar, kepercayaan, sejarah dan keupayaan teknikal. Seni bina tradisional Melayu juga tidak terkecuali dalam mengadaptasi dan mengintegrasikan unsur-unsur persekitarannya. Maka, seni bina Melayu dilihat dapat memberi contoh yang baik daripada segi aspek bahan binaan, teknik dan konsep pembinaan (Ikmal 2003).

Menurut Mastor et al. (2009), binaan kediaman masyarakat Melayu tradisional lazimnya dikenali sebagai kedaerahan (vernacular tradition). Seni bina Melayu dibangunkan selaras dengan gambaran budaya masyarakat Melayu itu sendiri. Oleh itu, seni bina Melayu mempunyai elemen reka bentuk yang sesuai dengan iklim dan persekitarannya. Rumah-rumah Melayu termasuk istana dibina dengan keseimbangan ekologi iaitu penggunaan bahan binaan yang tidak memendapkan haba, reka bentuk bercirikan pelbagai bukaan untuk menggalakkan pengudaraan silang, lantai berpanggung, bertiang dan binaan dengan kawalan pancaran terus cahaya matahari. Hal ini bermaksud kesemua binaan kediaman warisan Melayu memilih gaya bentuk rumah berpanggung atau bertiang, berkolong, iaitu lantainya dibina tinggi daripada permukaan tanah bagi mengurangkan

kelembapan dariPADA tanah serta memberi laluan peredaran keluar udara panas dan menggalakkan udara sejuk masuk (Abdul Halim 1985; Mastor 2009 & Shireen 2017).

Salah satu karakter binaan kediaman masyarakat Melayu dahulu adalah penggunaan teknologi binaan tanpa paku. Hal ini bermaksud kerangka atau struktur rumah menggunakan sistem tebuk-tembus dan pasak yang tidak memerlukan paku. Ringkasnya, teknologi pembinaan kediaman masyarakat Melayu tanpa paku membolehkan rumah mudah dipindahkan atau dipasang semula di tempat lain. Pada hakikatnya rumah-rumah Melayu berkonsepkan sistem pasak mempunyai konsep sistem pasang-siap dan boleh ditanggal-buka. Selain itu, konsep binaan tanpa paku ini juga membuatkan rumah lebih anjal (*flexible*), sehingga boleh diangkat secara gotong-royong untuk dialihkan ke tempat lain.

Secara amnya, orang-orang Melayu menggunakan bahan binaan semula jadi yang mudah diperoleh di kawasan persekitarannya untuk membina kediaman. Dinding rumah Melayu diperbuat daripada kayu atau anyaman buluh dan beratapkan rumbia, nipah, genting Singgora atau kayu. Menurut Mastor (2009), elemen alam semula jadi ini memberikan keselesaan kepada penghuni dan menggalakkan pengudaraan semula jadi daripada dalam dan luar rumah. Tingkap biasanya akan mendominasi segenap sudut pandangan rumah dan memberikan pengaliran udara yang secukupnya ke dalam rumah. Ruang dalaman mempunyai ruang terbuka yang luas dan mempunyai dinding pemisah yang minima. Binaan beranda terbuka dan cucur atap yang memanjang adalah cara kawalan yang baik terhadap pancaran cahaya dan silau matahari. Bagi membezakan status sosial masyarakat Melayu, maka perincian yang terdapat pada reka bentuk rumah seperti bahan binaan, bilangan tiang, motif ukiran dan kemas bumbung berbeza antara rumah rakyat biasa dan golongan bangsawan. Perbezaan ini lebih jelas kelihatan pada seni bina istana yang mempunyai keunikan tersendiri dan perincian struktur binaan yang kemas dan mewah.

METODOLOGI KAJIAN

Kajian ini dijalankan dengan menggunakan kaedah kualitatif melalui kaedah temu bual bersama 4 orang pakar bidang iaitu konservator bertauliah, pensyarah bidang seni bina, pegawai perancang bandar dan pegawai jabatan kerajaan berkaitan. Rasional pemilihan responden dalam kajian ini adalah atas dasar penglibatan secara langsung dalam kerja-kerja memulihara dan memulihara bangunan bersejarah dan berkepentingan dalam membuat keputusan, mengurus, menggubal dasar atau polisi berkenaan pemuliharaan bangunan bersejarah. Temu bual dijalankan mengikut protokol atau panduan temu bual yang mengandungi komponen seperti tajuk, pengenalan atau kenyataan pembuka kata, soalan-soalan utama dan sub soalan yang disoal, ruangan catatan dan ruangan nota reflektif. Hasil temu bual tersebut didengar dan disalin ke dalam bentuk transkrip bagi memudahkan pengkaji melaporkan temu bual tersebut dalam bentuk naratif yang dikelaskan mengikut tema-tema tertentu. Dapatan temu bual bersama responden menghuraikan tentang usaha pemeliharaan teknologi seni bina Istana Kenangan menerusi pendekatan suaiguna semula.

SUAIGUNA SEMULA ISTANA SEBAGAI MUZIUM

Antara langkah efektif dalam memelihara teknologi pertukangan adalah melalui pendekatan suaiguna semula sesebuah bangunan bersejarah. Suaiguna semula dalam bahasa mudah difahami adalah menggunakan semula bangunan bersejarah dengan fungsi baharu. A. Ghafar (2010) turut memberikan takrifan yang sama iaitu penyesuaigunaan semula bangunan bersejarah ialah proses yang mengubah fungsi bangunan berkenaan kepada satu fungsi baharu tetapi masih mengekalkan ciri-ciri dan bentuk asal bangunan terbabit. Manakala Jessen & Schneider (2003) pula mendefinisikan penyesuaigunaan semula bangunan bersejarah sebagai mengubah fungsi sesebuah bangunan kepada fungsi baharu dengan mengekalkan karakter asal seni bina bangunan bersejarah terbabit. Mengikut Akta Warisan Kebangsaan 2005 (Akta 645) penyesuaigunaan semula merupakan salah satu daripada kaedah pemuliharaan seperti yang dinyatakan dalam iaitu pemuliharaan termasuklah pemeliharaan, pembaikpulihan, pembinaan semula, pemulihan dan penyesuaian atau mana-mana gabungannya (Jabatan Warisan Negara 2009). Pengertian yang sama turut diutarakan oleh Mofidi et al. (2008) yang mentakrifkan guna semula sebagai mengubah fungsi sesebuah

bangunan bersejarah kepada fungsi baharu.

Berdasarkan definisi penyesuaigunaan semula bangunan bersejarah ini dapat disimpulkan suaiguna semula bangunan bersejarah difahami sebagai proses memanjangkan jangka hayat bangunan bersejarah dengan fungsi baharu. Walau bagaimanapun, dalam mengubah fungsi sesebuah bangunan bersejarah beberapa aspek perlu dititikberatkan agar ciri-ciri warisan bangunan berkenaan tidak terjejas. Oleh itu, dengan menyesuaikan semula bangunan bersejarah didapati bukan sahaja dapat menyelamatkan kepentingan nilai-nilai warisan dan sejarah tetapi juga teknologi pertukangannya.

Pendekatan suaiguna semula bangunan bersejarah telah banyak diaplikasikan oleh kebanyakan negara dalam melindungi bangunan bersejarah daripada tekanan modenisasi. Bangunan-bangunan bersejarah yang disuaigunakan semula juga meliputi pelbagai kategori termasuklah istana. Di Malaysia, kebanyakan istana disuaigunakan semula sebagai muzium khas institusi diraja misalnya Istana Negara, Kuala Lumpur, Istana Lama Seri Menanti, Negeri Sembilan, Istana Batu, Kelantan, Istana Besar, Johor, Istana Kota Beram, Pahang dan lain-lain. Kebanyakan istana ini mempunyai latar sejarah yang penting dalam institusi diraja dan pentadbiran negeri terbabit.

Suaiguna semula istana kepada muzium dilihat satu kaedah efektif bukan sahaja memelihara warisan budaya institusi diraja tetapi juga teknologi pertukangan dan seni bina sesebuah istana. Salah sebuah istana yang telah disuaigunakan semula sebagai muzium ialah Istana Kenangan, Kuala Kangsar, Perak. Keunikan istana ini bukan sahaja atas seni binanya tetapi juga memiliki pelbagai nama.

Istana yang juga dikenali sebagai Istana Tepas. Nama lain bagi istana berdinding kelarai ini ialah Istana Lembah kerana dibina dikawasan tanah lembah (Syed Zainol Abidin 1995; Abdul Halim 1985 & 1995). Istana ini telah dirancang pembinaannya selepas banjir besar melanda Perak pada tahun 1926 dan siap sepenuhnya pada tahun 1931 (Syed Zainol Abidin 1995; sultan.perak.gov.my 2016 & arkib.gov.my 2016).

Istana ini turut digelar Istana Kuning dalam kalangan masyarakat setempat. Selain itu, istana ini juga pernah menjadi tempat persinggahan jenazah kerabat diraja Perak sebelum dimakamkan. Sultan Iskandar Shah iaitu Sultan Perak ke-30 (1918-1938) telah berpindah bersemayam di istana tersebut kerana Istana Negara, iaitu istana rasmi Sultan Perak di Changkat Negara dirobohkan untuk pembinaan istana baharu iaitu Istana Iskandariah sekarang (arkib.gov.my 2016). Pada tahun 1933, Sultan Iskandar Shah telah berpindah ke Istana Iskandariah. Istana Kenangan kemudiannya diduduki pula oleh keluarga Diraja Perak. Kemudiannya istana ini pernah diduduki sementara pelajar-pelajar Maktab Perguruan Sultan Idris (MPSI) ketika Perang Dunia Kedua pada tahun 1941.

Nama Istana Kenangan hanya bermula pada tahun 1960-an, iaitu selepas istana tersebut diperbaiki semula dengan usaha Yang Teramat Mulia Tunku Abdul Rahman Putra Al-Haj, bekas Perdana Menteri Malaysia. Pada 16 November 1986, Istana Kenangan dengan rasminya dijadikan Muzium Di Raja Perak hingga ke hari ini. Muzium Diraja ini mempamerkan kebudayaan dan kesenian Diraja Perak disamping pameran artifak-artifak sejarah ketamadunan Melayu khususnya sejarah kerajaan negeri Perak bermula sejak kerajaan Beruas lagi (sultan.perak.gov.my 2016 & arkib.gov.my 2016). Kini, istana ini masih dalam proses pembaikan.

PEMELIHARAAN SENI BINA ISTANA KENANGAN

Piagam Venice (1964) telah menetapkan bahawa tujuan pemuliharaan dan pemeliharaan adalah untuk mengekalkan dan menyerlahkan nilai aestetik dan sejarah sesebuah monumen atau bangunan. Usaha melindungi warisan seni bina ini mempunyai kepentingan tertentu kerana binaan ini dianggap mempunyai nilai kepentingan kebudayaan atau juga dipanggil nilai warisan. Antara kepentingan melindungi bangunan warisan adalah kerana nilai nostalgia, seni bina, teknologi pembinaan, simbolik, sejarah, dokumentari, arkeologi, ekonomi, sosial, politik dan rohani (Fielden 2000). Bangunan warisan ini juga berupaya memberi imej dan identiti kepada rupa bentuk bandar dan budaya setempat serta berupaya menarik minat pelancong yang sekaligus dapat menyumbang kepada industri pelancongan.

Namun, pemeliharannya perlu mengambilkira aspek keaslian dalam kerja-kerja pemuliharaan. Hal ini bertepatan dengan perkara yang terkandung dalam *Nara Document on Authenticity* (1994) yang menghuraikan tentang konsep keaslian dalam pemuliharaan:

“Depending on the nature of the cultural heritage, its cultural context, and its evolution through time, authenticity judgements may be linked to the worth of a great variety of sources of information. Aspects of the sources may include form and design, materials and substance, use and function, traditions and techniques, location and setting, and spirit and feeling, and other internal and external factors. The use of these sources permits elaboration of the specific artistic, historic, social, and scientific dimensions of the cultural heritage being examined”

Selain itu, responden kajian juga menyatakan pemuliharaan sesebuah bangunan bersejarah perlu dibuat dengan teliti agar keaslian termasuk bahan binaannya terpelihara. Hasil analisis menemukan kesemua responden kajian menyokong usaha memelihara Istana Kenangan, Kuala Kangsar, Perak menerusi pendekatan suaiguna semula dalam melindungi seni bina dan warisan pertukangannya:

kita buat sebab minat, passion... mesti ada.. saya buat conservation... saya dalam hati fikir, oh macam ni dia buat tangga ni, macam ni lantai dia, macam ni dia buat dinding dia... kuat.. sampai sekarang... yes, teknologi binaan dulu.. kita dapat tahu. sebab teknologi diaorang... kita tengok eh, kat Perak tu... macamana dia boleh blend dengan keadaan tempatan... bangunan-bangunan kolonial tu, Istana Kenangan tu... macamana boleh terfikir nak buat bahagian depan tu bersegi-segi tu kan... yang 8 petak tu...

(Responden 2, 2017)

Bangunan kayu, kelebihan nya senang jika rosak buang... beli dan pasang yang baru. Tapi kalau batu kena guna plaster.. Kayu kalau kita dah kenal... dah tahu.. maka rekod kayu apa yang digunakan... jadi ambil kayu yang sama dan buat balik. Itu satu kelebihan... ermm, memang ada pro dan kontra lah...

(Responden 4, 2017)

Bangunan lama ni... guna plaster... tak pakai simen, haaa.. jadi ada ruang udara yang boleh masuk... jadi makin lama makin kukub. Kalau ikutkan... bangunan lama makin lama, makin kuat sebab dari segi environment is much better then new building..

(Responden 1, 2017)

Beliau juga menyatakan penggunaan bahan juga mempengaruhi persekitaran dan kebijaksanaan masyarakat terdahulu dalam ilmu pertukangan seperti petikan berikut:

Yes, it's good for environments, it's good for the city itself, the heat tak keluar. Bangunan lama don't have to put the aircond so it's cold already. So dari segi environments or pollutions dan sebagainya, it's clean. ermm.. Banyak kebaikannya, tapi itulah yang kita cuba highlight kan kepada pemilik-pemilik tersebut... it are the good things..

(Responden 1, 2017)

Kenyataannya juga disokong responden keempat:

kita memang nak suaiguna semula tapi dalam masa yang sama sebenarnya kita mempelajari juga ilmu pertukangan, ilmu seni bina bangunan terutama macam...hmmm... Malay punya architecture lab... kita nak kaji... aarr... pasal the sustainability interm of environment, maksudnya dulu-dulu kan... very environmental friendly benda tu. Tapi bila adaptive reuse selalunya dah akan tukar apa semua... hmmm.. So, masiblah boleh untuk belajar tapi lebih daripada sudut apa, fasad dan struktur utamanya lab kan...

(Responden 3, 2017)

Daripada sudut lain, pendekatan suaiguna semula Istana Kenangan ini juga telah menyerlahkan ciri-ciri unik seni binanya. Hal ini secara tidak langsung telah mengukuhkan lagi imej atau identiti khas kepada bandar Kuala Kangsar yang umumnya dikenali sebagai bandar Di-Raja. Hal ini dinyatakan responden kajian seperti petikan temu bual berikut:

keunikan seni binanya tersendiri... yang melambangkan kawasan itu sendiri... contoh Istana Kenangan tadi lab...Identiti sesebuah tempat... haaa.. Betul la.. macam rumah Kutai di Perak. Sebut je Istana Kenangan... semua orang dah tahu... lagi, haa ade satu promosi,.. contoh macam iklan Adabi guna latarbelakang rumah Diraja Perak...Orang suka ambil keunikan dan gambar bangunan...

Pendapat peribadi saya...hmmm... Istana Kenangan mempunyai aura... Satu bandar yang terkenal... satu Malaysia tahu.. ermmm... Istana Kenangan memang menarik dan berbaloi dengan keunikan rumah-rumah kampung, 100% kerabat Diraja, ada juga seni bina rumah Kutai...

(Responden 4, 2017)

Menurut Muhamad Tajuddin et al. (2004) dan A. Ghafar (2010), bangunan bersejarah mempunyai nilai estetika seni binanya yang dilihat mampu menyerlahkan warisan seni bina bagi sesebuah bangsa dan tempat. Perkara yang sama juga disokong oleh responden pertama dan ketiga kajian ini yang bersetuju bangunan bersejarah yang dipulihara khususnya di negeri Perak berupaya memberi imej khas kepada bandar tersebut. Beliau mengaitkan pemuliharaan sesebuah bangunan bersejarah dengan pengekalannya imej bandar seperti petikan berikut:

Kita melihat dalam identiti bandar...ok...macam... Ipoh, Melaka, Pulau Pinang, Kuala Lumpur dan Taiping berbeza...dia punya details dengan design sebagai identitinya...Rumah kedai dia berbeza...arr... seni binanya pun lain. Masing-masing membawa identiti tersendiri... Rumah kedai di Ipoh berbeza-beza mengikat era tertentu... ia sangat berbeza dan ada identiti tersendiri...

(Responden 1, 2017)

Of course lah, you just look it at Taiping lab... kan. Orang sentiasa je datang ke Taiping, because of the ambience created by both combination of nature, matured environment kan, natural environment together with historic building. I don't think kalau Taiping...ermmm.. kalau apa... Taiping tu dibangunkan semula orang akan datang... and simultaneously it will develop place identity...kan... It will strengthen their identity...

(Responden 3, 2017)

Menurut Paiman Keromo (2000), dasar dan prinsip pemuliharaan monumen di Malaysia adalah bertujuan untuk menyelamatkan dan membangunkan sesebuah bangunan bersejarah. Berdasarkan hasil analisis kajian mendapati, bangunan bersejarah yang telah disuaigunakan semula adalah langkah efektif dalam menyelamatkan bangunan tersebut daripada ancaman kemusnahan dan aktiviti pembangunan semula. Dalam masa yang sama, kemusnahan bangunan-bangunan bersejarah juga menyumbang kepada penyusutan nilai warisan di kawasan terbabit sekaligus menjejaskan identitinya.

KESIMPULAN

Binaan tradisional masyarakat nusantara adalah satu khazanah warisan budaya yang dapat membuktikan kekayaan nilai seni bina, sejarah dan kearifan tempatan dalam bidang seni bina. Secara tidak langsung, pendekatan menggunakan semula sesebuah bangunan ini mendorong ke arah usaha melestarikan warisan budaya kerana dapat memanjangkan jangka hayat sesebuah binaan tradisional. Oleh itu, usaha ini dalam masa yang sama telah melindungi hasil kebitaraan masyarakat Melayu dalam ilmu pertukangan bagi binaan kediaman dan seni binanya yang tinggi nilai estetik dan falsafah tersendiri. Daripada sudut lain pula perubahan fungsi sesebuah bangunan bersejarah dilihat mampu memberi kesan positif terhadap persekitaran dan sosial masyarakat setempat. Maka, pelbagai manfaat dapat diperoleh hasil menggunakan semula bangunan bersejarah di samping dapat melestarikan warisan di kawasan berkenaan.

RUJUKAN

- A. Ghafar Ahmad. 2010. *Pemuliharaan Bangunan Warisan di Malaysia: Pengalaman dan Cabaran Masa Hadapan*. Pulau Pinang: Penerbit Universiti Sains Malaysia.
- Abdul Halim Nasir. 1985. *Pengenalan Rumah Tradisional Melayu Semenanjung Malaysia*. Kuala Lumpur: Darulfikir.
- Abdul Halim Nasir. 2005. *Lembangan Sungai dalam Peradaban Melayu*. Siri Seni & Budaya Alam dan Tamadun Melayu. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Fielden, B. M. 2000. *Conservation of Historic Buildings*. Oxford: Butterworth Architecture.
- Ikmal Hisham Albakri. 2003. *Forum Pendidikan Seni Bina (Architecture Education: Towards a Global Perspective)*, anjuran Universiti Teknologi Malaysia, 23-24 Ogos, Park Royal Hotel, Kuala Lumpur.
- Jabatan Warisan Negara (JWN). 2009. *Warisan Kebangsaan*. Kuala Lumpur: Jabatan Warisan Negara.
- Jessen, J. & Schneider, J. 2003. *Conversions- the new normal*. Dlm. Cristian Schittich (pnyt.). *In Details: Building in Existing Fabric: Refurbishment, Extensions, New Design*. Basel: Birkhauser.
- Mastor Surat, Usman, Tahir, Abdul Halim Ismail & Nik Luqman Nik Ibrahim. 2009. Pendekatan Dasar Pemikiran Seni Bina Warisan Melayu Bagi Mendapatkan Keselesaan Hawa Serta Penyelesaian Masalah Iklim Dan Persekitaran Dalam Seni Bina Masa Kini. - *Design + Built Journal: Jurnal Rekabentuk Dan Binaan* 2: 18 - 27.
- Mofidi, S. M., Moradi, A. M., & Akhtarkavan, M. 2008. Assessing sustainable adaptation of historical buildings to climate changes of Iran. *3rd LASME/WSEAS International Conference on Energy & Environment*, hlm. 145-150.
- Muhamad Tajuddin Mohamad Rasdi, Kamaruddin Mohd Ali, Syed Ahmad Iskandar Syed Ariffin, Ra'alah Mohamad & Gurupiah Mursib. 2004. *Warisan Seni Bina Dunia Melayu Rumah-Rumah Tradisional*. Skudai: Universiti Teknologi Malaysia.
- Nara Document on Authenticity*. 1994. Nara: Japan.
- Paiman Keromo. 2000. *Garis Panduan Konservasi Monumen dan Tapak Tanah Bersejarah*. Kuala Lumpur: Jabatan Muzium dan Antikuiti Malaysia.
- Portal Rasmi Arkib Negara Malaysia. 2016. Istana Kenangan. <http://www.arkib.gov.my/web/guest/istana-kenangan3> [25 November 2020].
- Portal Rasmi Kerajaan Negeri Perak. 2016. Muallim Daerah Kesebelas Negeri Perak: 11 Januari 2016. <https://www.perak.gov.my/index.php/lain-lain-artikel/519-muallim-daerah-kesebelas-negeri-perak-11-januari-2016> [25 November 2020].
- Portal Rasmi Kerajaan Negeri Perak. 2016. <http://www.perak.gov.my/index.php/rakyat/infomum/pautan-laman/18-kerajaan-negeri> [25 November 2020].
- Portal Rasmi Pejabat D.Y.M.M Paduka Seri Sultan Negeri Perak. 2016. <http://sultan.perak.gov.my/index.php/informasi-kesultanan/istana/istana-kenangan> [25 November 2020].
- Shireen Jahn Kassim. 2017. *The Resilience of Tradition – Malay Allusions in Contemporary Architecture*. Penang: Areca Books.
- Syed Zainol Abidin Idid. 1995. *Pemeliharaan Warisan Rupa Bandar: Panduan Mengenali Warisan Rupa Bandar Berasaskan Inventori Bangunan Warisan Malaysia*. Kuala Lumpur: Badan Warisan Malaysia.

Venice Charter. 1964. Itali: Venice.

Daeng Haliza Daeng Jamal, (Ph.D)
Pensyarah
Fakulti Teknologi Kreatif dan Warisan,
Universiti Malaysia Kelantan,
16300, Bachok, Kelantan,
Email: haliza.j@umk.edu.my

Norazlinda Rosdi, (Ph.D)
Pensyarah
Fakulti Teknologi Kreatif dan Warisan,
Universiti Malaysia Kelantan,
16300, Bachok, Kelantan,
Email: norazlinda@umk.edu.my

Zuliskandar Ramli, (Ph.D)
Timbalan Pengarah/Prof. Madya
Institut Alam dan Tamadun Melayu (ATMA),
Universiti Kebangsaan Malaysia,
43600, Bangi, Selangor
Email: ziskandar@ukm.edu.my

Received : 25 October 2020
Accepted : 10 November 2020
Published : 14 December 2020